

VARIA

SYLWIA MIKOŁAJCZAK

ŚRODKI DYDAKTYCZNE W EDUKACJI RELIGIJNEJ UCZNIÓW Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Jednym ze środowisk wychowania religijnego dzieci z niepełnosprawnością intelektualną jest szkoła oraz realizowana w niej katecheza. Jej głównym celem jest przygotowanie uczniów do uczestnictwa w szeroko rozumianym życiu religijnym. W związku z tym edukacja powinna zmierzać do przekazania określonych elementów wiedzy, umiejętności oraz nawyków religijnych, z osiągnięciem świadomości istnienia Boga włącznie.

Nie ulega wątpliwości, iż uczniowie z upośledzeniem umysłowym mają trudności z koncentracją, dlatego też wymagają nieustannego pobudzania zainteresowania różnorodnymi środkami dydaktycznymi. Słabo rozwinięta pamięć i wyobraźnia potrzebują wizualnych pomocy, a także różnorodnych form zabawowych. Z kolei ich myślenie konkretno-obrazowe wyjaśnia potrzebę bliskiego kontaktu z poznawanym obiektem poprzez dotyk bądź obserwację.

W poniższym artykule zostanie przedstawione szerokie spektrum środków dydaktycznych, ich rodzaje, znaczenie oraz rola w procesie edukacji. Ów teoretyczny aspekt środków dydaktycznych zostanie ubogacony opisem prakseologicznym, rozumianym jako zasady korzystania z nich przez nauczyciela. Organiczne współbrzmienie teorii i praktyki jest warunkiem koniecznym w owocnym i skutecznym procesie dydaktyczno-wychowawczym.

1. Znaczenie i rola środków dydaktycznych

Środki dydaktyczne definiowane są jako przedmioty materialne, które dostarczają uczniom pewnych bodźców sensorycznych, a także motorycznych. Mają one wpływ na słuch, wzrok, a także dotyk, ułatwiając pośrednie oraz bezpośrednie poznanie rzeczywistości. Barbara Polak pisze, że przedmioty te mogą przybierać postać okazów oryginalnych, naturalnych, ale również pewnych ich desygnatów obrazowych, słownych, modelowych bądź też symbolicznych¹.

SYLWIA MIKOŁAJCZAK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, e-mail: sylwia.mikolajczak@uwm.edu.pl

¹ B. Polak, *Podstawy teorii kształcenia*, Szczecin 2013, s. 63.

Podobne określenie środków dydaktycznych formułują Wincenty Okoń i Marian Śnieżyński. Pierwszy z nich wskazuje, że są to przedmioty materialne, które umożliwiają proces nauczania i uczenia się, a ponadto pomagają osiągnąć optymalne wyniki szkolne². Z kolei M. Śnieżyński podkreśla, iż pomoce dydaktyczne są przedmiotami materialnymi, ale również symbolicznymi, które mają za zadanie przybliżyć uczniom określone treści nauczania, a także działać na bodźce wzroku, słuchu, powonienia i dotyku³. Do środków dydaktycznych zalicza się tzw. pomoce naukowe, czyli przedmioty, którymi posługuje się nauczyciel, aby najefektywniej realizować cele oraz zadania kształcenia, ale także przedmioty indywidualnego wyposażenia uczniów, tj. zeszyty, podręczniki szkolne, przybory do pisania, rysowania i malowania⁴. Analiza definicji środków dydaktycznych wskazuje, że nie decydując o wynikach końcowych pracy dydaktyczno-wychowawczej, wzbogacając jednak stosowane przez nauczyciela metody nauczania dzięki umiejętnemu zastosowaniu zasady pogładowości, wpływają także na wzrost skutecznego, efektywnego procesu nauczania⁵.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż dzieci z niepełnosprawnością intelektualną wymagają nieustannego pobudzania zainteresowania. Dzieje się tak, gdyż ich uwaga jest mimowolna, z czego wynikają trudności w koncentracji. Ponadto mają słabo rozwiniętą pamięć oraz wyobraźnię, co tłumaczy potrzebę korzystania z pomocy wizualnych, a także urozmaiconych form zabawowych. Uczniów z upośledzeniem umysłowym powinno nauczać się z wykorzystaniem myślenia konkretno-obrazowego. Poznają one świat głównie poprzez dotyk, pieszczołę, oglądanie, a więc poprzez bliski kontakt z obiektem, który poznają⁶. Nie ulega wątpliwości, że szkoła specjalna traci możliwość wszechstronnej, a tym samym pełnej stymulacji rozwojowej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną wtedy, gdy nie ma możliwości wykorzystywania całego bogactwa pomocy dydaktycznych⁷.

Należy podkreślić, że celem lekcji religii, na której nauczyciel wykorzystuje urozmaicone środki dydaktyczne, jest przygotowanie uczniów do aktywnej, ale przede wszystkim samodzielnej pracy. Środki te mają za zadanie również pomagać w realizacji głównego celu katechetycznego, jakim jest spotkanie z Bogiem. Powinny głównie ułatwić wniknięcie w tajemnicę Bożą, nauczyć dziecko myśleć po Bożemu, pomóc odczuć bliskość Boga, a także zaprosić ucznia do pójścia za Jego głosem⁸.

² L. Zarzecki, *Wybrane problemy dydaktyki ogólnej*, Jelenia Góra 2008, s. 94.

³ A. Kiciński, *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Lublin 2007, s. 355–356.

⁴ A. Kielian, *Pomoce dydaktyczne w katechezie*, „Symposium” 2(2011), s. 43.

⁵ M. Korgul, *Dydaktyka na lekcjach religii*, Wrocław 1998, s. 101.

⁶ B. Rozen, *Edukacja religijna osób z niepełnosprawnością intelektualną. Studium pedagogiczno-religijne*, Olsztyn 2008, s. 168.

⁷ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne w katechezie*, w: *Dydaktyka katechezy*, cz. II, pod red. J. Stali, Tarnów 2004, s. 328.

⁸ A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 356.

Przedstawione wyżej opinie wskazują, iż należy wzbogacać lekcje religii uczniów z niepełnosprawnością intelektualną odpowiednimi pomocami dydaktycznymi. Nie wolno jednak zapominać, że nasycenie jej tymi środkami nie gwarantuje nagłego wzrostu efektywności pracy. O wynikach nie decyduje bowiem jedynie środek dydaktyczny, ale całe wydarzenie pedagogiczne, które obejmuje zarówno nauczyciela, jak i ucznia. Wkład środków w proces nauczania wzbogaca niektóre czynności katechety oraz uczniów, co sprawia, iż proces dydaktyczny oddziałuje całościowo na osobowość wychowanka⁹.

W tym kontekście wydaje się konieczne, aby wspomnieć także o funkcjach środków dydaktycznych w związku z rolą, jaką pełnią w procesie kształcenia. Funkcje rewalidacyjne pomocy dydaktycznych, które są stosowane w oligofrenopedagogice, polegają głównie na wielostronnej stymulacji poznawczej, łatwiejszym procesie poznawania rzeczywistości, uatrakcyjnieniu emocjonalnym oraz poznawczym nauczania i uczenia się, utrwalaniu oraz weryfikowaniu wiadomości, umiejętności, a także nawyków¹⁰. Należy przy tym zauważyć, iż tym większe jest znaczenie rewalidacyjne środków dydaktycznych, im więcej funkcji kształcących, poznawczych, aktywizujących oraz kompensacyjnych spełniają¹¹.

Pomoce dydaktyczne powinny ułatwić osiągnięcie zamierzonego celu. Należy je dostosować do treści i sposobu przeprowadzenia lekcji, ale także czynników antropogennych oraz kulturowych. Jan Szpet zwraca uwagę na trzy istotne funkcje środków dydaktycznych: poznawczą, kształcącą, motywacyjną¹². Pierwsza z przytoczonych funkcji dokonuje się poprzez ułatwienie uczniom pewnego toku poznania. Proces ten realizuje się poprzez zapoznanie ich z konkretnymi treściami w sposób bezpośredni albo też w postaci zastępczej, np. poprzez rysunek, dźwięk, model, schemat, mapę. Sposób ten pomaga zastępować oraz wzmacniać czynności katechety oraz przeżycia uczniów. A zatem ułatwia proces poznania, zapamiętywania oraz utrwalania treści lekcji religii¹³. Funkcja kształcąca z kolei ma wpływ na kształtowanie się spostrzegawczości, wyobraźni ucznia, planowej oraz świadomej obserwacji, a także przeżyć emocjonalnych takich jak: uczucie radości, wzruszenia, zadumy. Ponadto pomoce dydaktyczne mogą wywierać wpływ na formowanie w uczniach właściwych postaw, które pomagają nauczycielom w przekazywaniu wiedzy¹⁴. Funkcja motywacyjna z kolei polega na pobudzeniu w uczniach sfery emocjonalno-motywacyjnej poprzez zainteresowanie treściami nauczania oraz wytworzeniu u nich pozytywnego podejścia do nauki. Uczeń pragnie poznawać otaczający świat. Dlatego też właściwie dobrane środki dydaktyczne umożliwiają ten proces, wzbudzają zainteresowanie, mobilizację do dalszej pracy, a także podtrzymują jego uwagę¹⁵.

⁹ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 323.

¹⁰ Tamże, s. 329.

¹¹ Tamże.

¹² A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 358.

¹³ M. Korgul, *Dydaktyka...*, s. 101.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 102.

W odniesieniu do nauki religii J. Szpet w swoich publikacjach wskazuje na dwie dodatkowe funkcje środków dydaktycznych: reprezentatywno-przedstawiającą i pośrednicząco-wychowawczą. Pierwsza z nich ma za zadanie przedstawić i przybliżyć niewidzialną rzeczywistość zbawczą w formie zmysłowej. Druga z kolei wyraża się w wychowawczym oraz pośredniczącym charakterze tekstu i obrazu, które służą dążeniom edukacyjnym¹⁶.

W praktyce szkolnej można trafić na inną terminologię, która związana jest z zadaniami i znaczeniem środków dydaktycznych. Jedną z nich jest funkcja ilustratywna. Polega głównie na przybliżeniu, rozumieniu i poznawaniu rzeczywistości, ułatwieniu spostrzegania oraz obserwacji za pomocą ilustracji, obrazu. Kolejną funkcją jest funkcja wychowawcza. Ma ona za zadanie wprowadzić uczniów w świat wartości, kształtować ich stosunek do otaczającej rzeczywistości, wywoływać poczucie piękna i estetyki, a także rozwijać uczucia i pozytywne postawy. Z kolei funkcja sterująca kieruje procesem przekazywania, poszukiwania oraz wybierania niezbędnych informacji¹⁷.

M. Śnieżyński nieco inaczej przedstawia ten problem. W jego przekonaniu funkcje środków dydaktycznych to: poznawcza, weryfikacyjna, emocjonalno-motywacyjna i praktyczna¹⁸. Funkcja poznawcza nie różni się od przedstawionej wyżej funkcji poznawczej J. Szpeta. Dodaje on jednak argument, iż środki dydaktyczne motywują ucznia do nauki i wyzwalają w nim aktywność emocjonalną, receptywną, a często nawet intelektualną. Funkcja weryfikująca z kolei wyraża się wtedy, gdy uczeń za pomocą środków dydaktycznych może obserwować niedostępne w normalnych sytuacjach rzeczy oraz zjawiska. Istotny jest tu również proces weryfikacji hipotez oraz sprawdzania poprawności rozwiązania konkretnego problemu. Dlatego też prezentacja filmu, nagrania, tekstu biblijnego lub obrazu powinna mieć miejsce po przedstawieniu oraz dyskusji uczniowskich przypuszczeń. Kolejna funkcja – emocjonalno-motywacyjna uwidacznia się szczególnie w nauczaniu, które realizowane jest tokiem eksponującym, pozwalającym uczniom przeżywać emocjonalnie wartości ściśle związane z poznawaniem. Przykładem może być tutaj film, który bardzo intensywnie oddziałuje na sferę uczuć, przeżyć ucznia, a także dostarcza wielu harmonijnie powiązanych z sobą bodźców, które niewątpliwie mogą wywoływać w uczniach silne przeżycia. Ostatnią funkcją przytaczaną przez M. Śnieżyńskiego jest funkcja praktyczna. Zgodnie z nią środki dydaktyczne mają na celu przyspieszyć opanowanie ćwiczonych umiejętności, sprawności, nawyków, a także poznanie reguł należytego działania. Dlatego też lepsze efekty w nauczaniu może przynieść obejrzenie filmu bądź odsłuchanie kasety niż wypowiedź słowna nauczyciela¹⁹.

Dokonany przegląd funkcji pomocy dydaktycznych miał za zadanie ukazanie pewnych możliwości zwiększenia skuteczności procesu dydaktycznego. W szczególności zaś ujawnienie ich wpływu na wszechstronny rozwój ucznia. Należy zaznaczyć, iż powinno się przeciwstawiać przekonaniu, że jedynym ich

¹⁶ A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 358.

¹⁷ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 324.

¹⁸ A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 358.

¹⁹ Tamże, s. 358–359.

zadaniem jest upogłdowanie procesu kształcenia bądź ułatwienie nabywania nowych wiadomości lub umiejętności. Warto jednak wskazać, że im więcej pełnią funkcji, tym ważniejsza jest ich rola w kształtowaniu człowieka²⁰.

2. Rodzaje środków dydaktycznych

Zanim przystąpimy do omówienia poszczególnych środków dydaktycznych stosowanych w edukacji religijnej osób z niepełnosprawnością intelektualną, warto wskazać, iż wykorzystywanie różnorodnych pomocy dydaktycznych jest istotnym elementem efektywnie realizowanego i racjonalnie zorganizowanego procesu wychowania oraz nauczania w szkole specjalnej²¹.

Pośród środków dydaktycznych należy wyróżnić trzy podstawowe grupy: naturalne, techniczne i symboliczne (umowne). W nauczaniu specjalnym rzeczywistość poznawana jest przede wszystkim za pomocą zmysłów, obserwacji, a także działań fizycznych. Nauczyciel w tym przypadku posługuje się pomocami należącymi do środowiska społecznego, przyrodniczego itd. Ta grupa środków stosowana w procesie nauczania nazywana jest środkami naturalnymi. Z kolei środki techniczne odtwarzają rzeczywistość, która może stać się jedynie przedmiotem obserwacji. Ukazują ją przede wszystkim za pomocą obrazu malowanego, rysunku, zdjęć, filmu, przezroczy, wszelkich nagrań itd. Wymienione środki dydaktyczne dzięki szybkiemu rozwojowi techniki stają się coraz bardziej nowoczesne, wielofunkcyjne, a co najważniejsze – ogólnie dostępne. Trzecią grupę środków stanowią środki umowne, symboliczne. Przedstawiają one rzeczywistość za pomocą przyjętych znaków, w sposób uogólniony. Zalicza się do nich przede wszystkim mapy, schematy, wykresy, czasopisma, książki itp. W tym przypadku poznanie rzeczywistości opiera się na przyjmowaniu wyników działań oraz obserwacji podawanych przez innych ludzi poprzez umówione znaki bądź słowa²².

Klasyfikacja środków dydaktycznych jest dość skomplikowana. Różni autorzy podają zazwyczaj własne propozycje klasyfikacyjne. Czesław Kupisiewicz dzieli je na: środki wzrokowe, środki słuchowe, środki wzrokowo-słuchowe, środki częściowo automatyzujące proces nauczania oraz uczenia się²³. Środki wzrokowe należą do środków prostych. Spełniają bardzo ważną rolę w procesie edukacyjnym. Wiążą ze sobą poznanie umysłowe z poznaniem zmysłowym, a więc treść pracy umysłu z rzeczywistością. Zgodnie z zasadą pogłdowości w procesie dydaktycznym nie można odstawić na bok środków oglądowych, ponieważ poznanie umysłowe, które oparte jest głównie na mowie oraz myśleniu, ma sens, jeżeli powiązane jest z rzeczami i zdarzeniami²⁴.

²⁰ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 325.

²¹ Tamże, s. 328.

²² J. Kuś, *Techniczne środki dydaktyczne w szkolnictwie specjalnym*, Warszawa 1984, s. 7–8.

²³ J. Półturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Płock 2002, s. 309.

²⁴ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1998, s. 278.

Poznanie rzeczywistości przy pomocy środków wzrokowych może mieć miejsce zarówno w postaci bezpośredniej, jak i pośredniej. Postać bezpośrednią pomoce wzrokowe przyjmują wówczas, gdy występują jako naturalne okazy w środowisku naturalnym, sztucznym bądź jako okazy spreparowane w postaci preparatów mokrych, suchych lub mikroskopowych. Okazy w środowisku naturalnym pozwalają uczniowi wytworzyć sobie najwierniejsze wyobrażenia oraz pojęcia o nich. Takiemu poznaniu sprzyjają przede wszystkim zorganizowane wycieczki bądź prowadzone obserwacje. Naturalne okazy w środowisku sztucznym są to przedmioty przyniesione przez nauczyciela lub ucznia na lekcję religii, ewentualnie oglądane w muzeum czy na wystawie²⁵. Podczas katechezy mogą stać się nimi np. szaty liturgiczne, przedmioty kultu liturgicznego bądź też mszał. Postać pośrednią z kolei środki wzrokowe przyjmują wtedy, gdy odzwierciedlają rzeczywistość przy pomocy obrazów i modeli. Modele są środkami zastępczymi, które wiernie uzmysławiają przedmioty rzeczywiste. Stosuje się je wtedy, gdy nie dysponuje się obiektem. Nie mając innej możliwości, należy przedstawić rzeczywistość w zmniejszeniu. Z kolei obrazy w katechezie spełniają kilka ważnych funkcji. Przede wszystkim ułatwiają przekazanie informacji dotyczącej danej rzeczy, osoby czy też symbolizującej jakąś myśl. Ponadto umieszcwiają wiarę w rzeczywistości, przedstawiają syntetycznie treść, ujmując ją w schematy²⁶.

Obrazy u dzieci z niepełnosprawnością intelektualną oddziałują na zmysł wzroku, pobudzają oraz aktywizują wyobraźnię, myślenie, a także kształtują sposób rozumienia świata. Jest to bardzo ważne w edukacji i rewalidacji uczniów. Ponadto środek ten, pobudzając wyobraźnię, skłania dzieci do wypowiedzi słownych, często zabarwionych emocjonalnie. Wymienione zalety stosowania obrazów domagają się uzupełnienia o jeszcze jeden bardzo ważny element, bowiem duża część uczniów z niepełnosprawnością intelektualną nie potrafi czytać. Obraz jest środkiem dydaktycznym, który można adresować nawet do takich osób. Potrafią one więcej z niego odczytać, niż mówi o nim niejeden tekst²⁷. Należy jednak pamiętać, iż obrazy stosowane na katechezie powinny przedstawiać treści religijne, służyć przybliżeniu oraz pogłębianiu objawienia Bożego, nie mogą w żaden sposób fałszować postaw religijnych²⁸.

W tym kontekście wydaje się konieczne, aby wspomnieć, iż dobierając środki dydaktyczne w szkole specjalnej, należy być bardzo ostrożnym. Zaleca się, aby w procesie edukacji religijnej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim i znacznym używać tylko pomocy dydaktycznych z grupy bezpośrednich²⁹.

Kolejną grupą środków zaproponowanych przez Cz. Kupisiewicza są środki słuchowe. Znajdują one coraz szersze zastosowanie w edukacji osób z upośledzeniem umysłowym. Najczęściej wykorzystywane są magnetofony i odtwarzacze CD.

²⁵ Tamże, s. 278–279.

²⁶ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 306–307.

²⁷ B. Rozen, *Edukacja religijna...*, s. 169–170.

²⁸ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 307.

²⁹ A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 356.

Dzięki nim można nagrać, a następnie odtworzyć uczniom audycje związane z tematem katechezy. Trzeba przy tym pamiętać, iż treści prezentowanych audycji powinny być dostosowane do poziomu umysłowego katechizowanych³⁰. Rzadziej stosowanym środkiem słuchowym, ale odgrywającym ważną rolę w procesie nauczania – uczenia się jest radio. Ze względu na swoją łatwą przenośność oraz szerokie rozpowszechnienie jest pomocą dydaktyczną szczególnie dostępną. Radio ma bardzo duży zasięg stacji nadawczych. Dzięki nim można słuchać różnych audycji kulturalnych, teatralnych, muzycznych, ale i religijnych, które są pomocne nauczycielowi podczas katechezy. Rozmaitość płynących przez radiodbiornik informacji, obejmujących słowa, dźwięki, szmery, sprawia, iż uczniowie oprócz tego że wzbogacają swoją wiedzę, rozwijają również swoje umiejętności i zmysły³¹.

Z kolei środki wzrokowo-słuchowe powodują u uczniów wyzwolenie pewnych spostrzeżeń i wyobrażeń. Oddziałują na dwa analizatory – wzrokowy i słuchowy. Do tych środków zalicza się przede wszystkim film i telewizję. Pomoce te ekspozują za pomocą dźwięku i obrazu pewne zagadnienia, wydarzenia, przedmioty, które w inny sposób byłyby niemożliwe do ukazania lub wytłumaczenia³². W katechezie dzieci z niepełnosprawnością intelektualną zaleca się korzystanie z filmów, zwłaszcza animowanych, których jest coraz więcej na rynku. Dzięki nim lekcja religii staje się bardziej wyrazista oraz jednoznaczna³³. Ponadto filmy ukazują ruch i w miarę potrzeb operują kolorem. Jest to bardzo ważne w przypadku uczniów specjalnej troski, gdyż skłania ich do koncentracji, skupienia większej uwagi na przekazywanych treściach. Należy jednak pamiętać, że aby film mógł być skutecznym środkiem dydaktycznym dla uczniów, nauczyciel przed jego projekcją powinien zaznajomić się z jego treścią, a także ustalić jego miejsce i funkcję w obrębie prowadzonych zajęć³⁴.

Ostatnią grupą środków dydaktycznych są środki częściowo automatyzujące proces nauczania oraz uczenia się. Pomoce te wymagają bezpośredniego kontaktu ucznia z maszyną. Obecnie znane są trzy rodzaje owych środków: gabinety językowe, maszyny dydaktyczne i komputery. Najbardziej powszechnym jest komputer, który znajduje coraz więcej zwolenników wśród nauczycieli religii³⁵.

Nie ulega wątpliwości, iż uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną, szczególnie w stopniu znacznym i głębszym, nie są w stanie samodzielnie, a nawet z pomocą katechety obsługiwać komputera do celów naukowych. Należy wtedy zastosować inne środki dydaktyczne adekwatne do rozwoju umysłowego ucznia. Inaczej wygląda sytuacja u uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Środki automatyzujące uczenie się mogą służyć jako sposób demonstracji, np. poprzez prezentacje multimedialne. Informacje tekstowe

³⁰ J. Kuś, *Techniczne środki...*, s. 16.

³¹ W. Okoń, *Treść, proces, metody wychowania*, w: *Pedagogika*, pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1985, s. 387.

³² C. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2000, s. 182–183.

³³ W. Kic, *Formy przekazu katechetycznego w szkole specjalnej*, „Katecheta” 10(2000), s. 10.

³⁴ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1988, s. 219.

³⁵ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 320.

w prezentacjach, uzupełniane licznymi ilustracjami, dźwiękiem i sekwencjami wideo, wzbudzają ciekawość uczniów. Należy również pamiętać, iż samo obsługiwanie przez nauczyciela prezentacji, a więc pokazywanie slajdów, wymaga koncentracji uczniów, ale także ich osobistego zaangażowania. Komputer w szkole specjalnej może służyć również jako narzędzie informacyjne. W dzisiejszych czasach niezawodny okazuje się internet, dzięki któremu dostępne są liczne wiadomości. Katecheci powinni jednak mieć na uwadze, że komputer podczas lekcji religii powinien służyć poznawaniu Boga, zbliżaniu się do Niego. Należy uważać, by komputer nie przyćmił głębokiej oraz osobistej zażyłości ucznia z Bogiem³⁶.

Wymienione środki dydaktyczne, prawidłowo wykorzystane, wpływają na efektywność edukacji religijnej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Powinny one być dostosowane do wieku uczniów, do ich możliwości umysłowych, a także do treści jednostki katechetycznej i celów, jakie nauczyciel zamierza osiągnąć. Pomoce powinny także wywoływać pozytywne emocje, które mają wpływ na wyobraźnię, wolę i rozwój zmysłów niepełnosprawnego ucznia³⁷.

3. Zasady stosowania środków dydaktycznych

Na uwagę zasługuje omówienie podstawowych zasad stosowania środków dydaktycznych. Wykorzystywanie ich na zajęciach nie może być celem samym w sobie. Z punktu widzenia dydaktyki nie można użyć któregoś ze środków bez późniejszego jego omówienia. Każdy z nich powinien być w sposób logiczny wkomponowany we właściwe ogniwo toku lekcji³⁸. Dlatego też tak ważne są kompetencje katechety w zakresie korzystania z pomocy dydaktycznych w pracy z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie. Co więcej, środki dydaktyczne powinny być stosowane tylko wtedy, kiedy rzeczywiście istnieje potrzeba ich wykorzystania. Nie mogą one być jedynie elementem ubogacającym lekcje religii, a także zastępować pracy nauczyciela³⁹.

Kolejnym istotnym elementem jest zharmonizowanie środków dydaktycznych w procesie nauczania – uczenia się. Zaleca się, by czynności pośredniczące oraz pomoce były tak zharmonizowane, by ich wspólne działanie powodowało osiągnięcie czynności docelowych ucznia. Ponadto katecheta powinien znać możliwości oraz funkcje stosowania poszczególnych środków. Bardzo często zdarza się, że są one dobierane przypadkowo, przez co oziębła się katecheza⁴⁰. Z zasadą harmonii wiąże się zasada komplementarności. Uwzględnia ona przede wszystkim możliwość zastosowania w ciągu jednej lekcji religii kilku zróżnicowanych

³⁶ Tamże, s. 321–322.

³⁷ B. Rozen, *Edukacja religijna...*, s. 169.

³⁸ A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 359.

³⁹ A. Zellma, *Katechetyczny wymiar edukacji regionalnej*, Olsztyn 2001, s. 469.

⁴⁰ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 326.

pomocy dydaktycznych. Powinny one być tak wkomponowane w strukturę oraz ogniwa katechezy, aby wzajemnie się dopełniały⁴¹.

J. Szpet podaje zasady stosowania pomocy dydaktycznych, które mają ogromne znaczenie w pracy z uczniami niepełnosprawnymi intelektualnie. Poza omówionymi już wyżej, wskazuje, iż środki powinny zostać dokładnie przygotowane oraz sprawdzone przez katechetę. Ponadto powinien on zwrócić uwagę na to, czy obraz jest przez wszystkich uczniów dokładnie widziany, zaś głos słyszany. Nie może zdarzyć się również sytuacja, kiedy nauczyciel po zaprezentowaniu środka dydaktycznego nie będzie potrafił go obsłużyć. Wzbudzi bowiem ciekawość uczniów, ale jej nie zaspokoi. Dlatego też katecheta powinien znać doskonale budowę oraz zasady posługiwania się środkami, które chce wykorzystać. J. Szpet wskazuje również na to, iż korelacja międzyprzedmiotowa nie powinna przesłaniać zadań religii. Należy pamiętać, że usprawnianie manualne oraz rewalidacja uczniów z niepełnosprawnością intelektualną nie jest celem katechezy. Inną bardzo ważną zasadą jest zasada estetyczności środków dydaktycznych. Powinny być one nieuszkodzone, czytelne, wyjątkowo dobrej jakości, by umożliwiały poznanie wielozmysłowe⁴².

W edukacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną zwraca się również uwagę na to, czy jakiś z przygotowanych środków dydaktycznych nie będzie sprawiał przykrości któremuś z podopiecznych. Często zdarza się, że pewien kolor bądź dźwięk negatywnie wpływa na proces nauczania – uczenia się. Należy wtedy dobrać inny środek, by zapewnić komfort wszystkim osobom na zajęciach⁴³. Nauczyciel religii w swojej pracy tak powinien planować stosowanie pomocy dydaktycznych, aby nawet w czasie zajęć, jeżeli wymaga tego okoliczność, dokonać ich modyfikacji lub zmiany⁴⁴. Poza tymi uwagami w pracy z osobami z upośledzeniem umysłowym, szczególnie w stopniu głębokim, bardzo ważna jest cykliczność w wykorzystywaniu pomocy dydaktycznych. Ma to ogromny wpływ na pozytywny ich udział w katechezie⁴⁵.

Kolejnym ważnym elementem mającym wpływ na zainteresowanie się środkiem dydaktycznym przez dziecko z niepełnosprawnością intelektualną są jego barwy. Kolory są częścią naszego życia. Potrafią cieszyć, zasmucać, ale i ożywiać nasze uczucia. Kolor żółty kojarzony jest z budzącym się dniem, radością. Barwa ta działa łagodząco przy stanach lękowych lub depresjach. Kolor biały z kolei utożsamiany jest ze światłem. Może działać nużąco, ale także uspokajać, rozjaśniać i promieniować. Błękit natomiast to kolor duchowości, wyciszenia i życia religijnego. Kojarzony jest najczęściej z niebem, wodą i zimowym chłodem. Barwa zaś, która przynosi ukojenie, spokój, zadowolenie, to zieleń. Związana jest z siłą dorostania, wzrostu i tworzenia. Czerwień z kolei symbolizuje chęć niszczenia i agresję. Może wywoływać u uczniów strach, dlatego też tego

⁴¹ A. Zellma, *Katechetyczny wymiar...*, s. 470–471.

⁴² A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 359–360.

⁴³ Tamże, s. 360.

⁴⁴ A. Zellma, *Katechetyczny wymiar...*, s. 471.

⁴⁵ A. Kiciński, *Katecheza...*, s. 360.

koloru nie powinno się stosować w środkach dydaktycznych. Katecheta powinien znać te zasady i umiejętnie wykorzystywać w pracy z uczniami niepełnosprawnymi intelektualnie⁴⁶.

Katecheta, posługując się obrazami, rysunkami, planszami, modelami itp., powinien dysponować realistycznymi, dużymi, a dzięki temu i wyraźnymi środkami służącymi do prezentowania uczniom. Przy wykorzystywaniu takich pomocy dydaktycznych należy dążyć do przedstawiania pewnych treści w sposób jak najbardziej realny, przy jednoczesnym eliminowaniu mało znaczących, nieistotnych elementów. Poza tym, gdy chodzi o tematykę religijną przedstawianą na obrazach, należy pamiętać, iż dzieci z upośledzeniem umysłowym odbierają treści dosłownie, nie rozumieją przenośni. Dlatego też należy unikać stosowania środków dydaktycznych o przesadnym antropomorfizmie, które często nie przybliżają prawdy, wręcz ją oddalają⁴⁷.

Stosując środki dydaktyczne w pracy z katechizowanymi niepełnosprawnymi intelektualnie, trzeba pamiętać, by dysponowali nimi wszyscy uczniowie, a jeżeli są obecni – to także ich rodzice. Poza tym nie można dopuścić do sytuacji przyzwyczajania się do pomocy dydaktycznych uczniów, dlatego też w miarę możliwości powinni się oni nimi wymieniać⁴⁸. Bardzo ważną zasadą jest również zasada indywidualności uczniów. Nauczyciel powinien dostosować bodźce oddziaływania do możliwości psychofizycznych dzieci. Należy stosować tę zasadę, by uniknąć u katechizowanych rozproszenia uwagi, objawów przemęczenia lub nudy⁴⁹.

Nauczyciel, dobierając pomoce dydaktyczne do katechezy w zespole klasowym zróżnicowanym pod względem niepełnosprawności intelektualnej, winien kierować się pewnymi kryteriami. Przy selekcji owych środków dydaktycznych mogą być nimi: cele kształcenia, możliwości psychofizyczne uczniów, zainteresowania wychowanków, zaplecze organizacyjno-ekonomiczne, ale także umiejętności katechety⁵⁰.

Środki dydaktyczne są niewątpliwie niezbędnym elementem w edukacji religijnej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną, ale trzeba pamiętać, że mogą powodować również negatywne skutki. Dzieje się tak, gdy podczas katechezy używanych jest za dużo pomocy jednocześnie. Ciężko jest wówczas uczniom ułożyć wielkie partie materiału w jedną całość. Spowodowane jest to nadmiernym pobudzeniem sfery sensorycznej, intelektualnej i emocjonalnej człowieka, który nie jest w stanie uchwycić najważniejszych elementów przekazu⁵¹.

⁴⁶ A. Kiciński, *Katecheza osób z upośledzeniem umysłowym. Propozycja metody wspierającej rozwój religijny*, „Katecheta” 12(2006), s. 67.

⁴⁷ B. Rozen, *Edukacja religijna...*, s. 170.

⁴⁸ B. Pojawa, *Środki dydaktyczne...*, s. 329.

⁴⁹ Tamże, s. 330.

⁵⁰ E. Bednarz, *Indywidualizacja procesu dydaktycznego w inkluzywnym kształceniu religijnym*, „Studia z Teorii Wychowania” 2(2016), s. 92–93.

⁵¹ M. Korgul, *Dydaktyka...*, s. 110.

4. Zakończenie

Niniejszy artykuł został poświęcony środkom dydaktycznym stosowanym w edukacji religijnej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Zwrócono szczególną uwagę na ich znaczenie, rolę, rodzaje, a także zasady wykorzystywania. Przeprowadzona analiza pokazała, że są one elementem koniecznym w nauczaniu o Bogu osób z upośledzeniem umysłowym. Ponieważ uczniowie ci mają trudności w koncentracji i charakteryzują się myśleniem konkretno-obrazowym, z tego też powodu podczas zajęć winno się wykorzystywać liczne środki dydaktyczne, które wpływają na ich wyobraźnię, rozwijają pamięć i pobudzają zainteresowania. Środki te nie mogą jednak zastąpić katechety i jego relacji z uczniami. Nauczyciel powinien troszczyć się o potrzeby psychiczne powierzonych mu wychowanków, okazywać im szacunek i życzliwość, być wiernym określonym zasadom, bowiem pozytywna atmosfera podczas zajęć wpływa na ich efektywność, przynosząc oczekiwane skutki. Czynności nauczyciela oraz pomoce dydaktyczne powinny być ze sobą zharmonizowane, aby ich wzajemne oddziaływanie przyczyniło się do osiągnięcia zamierzonych efektów.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarz E., *Indywidualizacja procesu dydaktycznego w inkluzyjnym kształceniu religijnym*, „Studia z Teorii Wychowania” 2(2016), s. 75–99.
- Kic W., *Formy przekazu katechetycznego w szkole specjalnej*, „Katecheta” 10(2000), s. 9–13.
- Kiciński A., *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Lublin 2007.
- Kiciński A., *Katecheza osób z upośledzeniem umysłowym. Propozycja metody wspierającej rozwój religijny*, „Katecheta” 12(2006), s. 66–68.
- Kielian A., *Pomoce dydaktyczne w katechezie*, „Symposium” 2(2011), s. 41–54.
- Korgul M., *Dydaktyka na lekcjach religii*, Wrocław 1998.
- Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2000.
- Kupisiewicz Cz., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1988.
- Kuś J., *Techniczne środki dydaktyczne w szkolnictwie specjalnym*, Warszawa 1984.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1998.
- Okoń W., *Treść, proces, metody wychowania*, w: *Pedagogika*, pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1985, s. 265–426.
- Polak B., *Podstawy teorii kształcenia*, Szczecin 2013.
- Pojawa B., *Środki dydaktyczne w katechezie*, w: *Dydaktyka katechezy, cz. II*, pod red. J. Stali, Tarnów 2004, s. 301–348.
- Pólturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Płock 2002.
- Rozen B., *Edukacja religijna osób z niepełnosprawnością intelektualną. Studium pedagogiczno-religijne*, Olsztyn 2008.
- Zarzecki L., *Wybrane problemy dydaktyki ogólnej*, Jelenia Góra 2008.
- Zellma A., *Katechetyczny wymiar edukacji regionalnej*, Olsztyn 2001.

**TEACHING MEASURES IN THE RELIGIOUS EDUCATION
OF SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITY**

SUMMARY

One of the environments of intellectually disabled children's religious upbringing is school and religious education provided in it. Its main goal is to prepare these schoolchildren for participation in the broadly understood religious life. This article is devoted to teaching measures used during religious instruction lessons for the above-mentioned recipients because, if used correctly, they contribute to the effectiveness of the educational process. The article pays particular attention to their types, role, significance and rules for their use. They should be adjusted to the children's age and intellectual capacity and to the contents of the religious education unit and the goals that the teacher intends to achieve.

There is no doubt that schoolchildren with intellectual disability have difficulty concentrating, and therefore require constant stimulation of interest using a variety of teaching measures. Their poorly developed memory and imagination require visual aids as well as various forms of play. In turn, their perceptual thinking explains the need for close contact with the object being learned through touch or observation. It is worth noting, however, that the teacher's activities and teaching aids should be harmonised with each other so that their interaction can contribute to the achievement of the intended effects.

KEY WORDS: teaching measures, intellectual disability, religious education